

çirerek eserine birer bölüm olarak aldığı tahmin etmek güç değildir. Daha çok *et-Târîhu'l-kebîr*'de görülen *eş-Şahîh, el-Müsned, el-Müsnedü'l-kebîr, el-Muhtaşar* gibi kitap isimleriyle de *el-Câmi 'u's-şahîh*'i kastetmiş olmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA:

Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 49; II, 60, 95, 158, 169; III, 1; VIII, 232, 265; Tirmizî, "Şalât", 152; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, II, 4-34; Nevevî, *Mâ Temessü ileyhî hâcetü'l-kârt li-Şahîhi'l-İmâmî'l-Buhârî* (nşr. Ali Hasan Ali Abdülhamîd), Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütübü'l-ilmiyye); Zehbî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XII, 391-471; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 555; Sübkî, *Tabakât*, II, 213-235; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, I, 274-275; IX, 47-55; a.mlf., *Tağlîku't-ta'lik* (nşr. Saîd Abdurrahman Mûsâ el-Kazakî), Beyrut 1405/1985, V, 384-442; a.mlf., *Hedyü's-sârt* (Sa'd), II, 242, 250-252; a.mlf., *Fethu'l-bârî* (Hatîb), XIII, 246-247, 261; *Keşfü'z-zunûn*, I, 48-49, 89, 133, 227, 238, 287, 522, 541, 564, 571, 722; II, 1087, 1392, 1402, 1420, 1448, 1449, 1453, 1469, 1471, 1581, 1684; Tokâdî, *Miftâhu's-Şahîhayn*, İstanbul 1313, s. 5-6; Serkîs, *Mu'cem*, I, 534-537; Kettânî, *er-Risâletü'l-müste'trafe*, s. 41, 46, 49, 53, 61, 86, 98, 121, 128, 129, 144, 147; Brockelmann, *GAL* (Ar.), III, 178-179; Sezgin, *GAS* (Ar.), I, 256-259; Hüseyin Abdülmecid Hâsim, *el-İmâm el-Buhârî: muhaddişen ve fakîhen*, Kahire, ts. (Mısırü'l-Arabiyye); Yûsuf el-Kettânî, *Rubâ'ıyyâtü'l-İmâmî'l-Buhârî*, Rabat 1404/1984, s. 44-49; Abdülganî Abdülhâlik, *el-İmâmü'l-Buhârî ve şahîhu*, Cidde 1405/1985; A. J. Arberry, "The Teachers of al-Bukhârî", *IQ* (1967), V; XI, nr. 1-2, s. 34-49; Kasım Kufralı, "Buhârî", *İA*, II, 771-772; J. Robson, "al-Bukhârî", *El²* (Fr.), I, 1336-1337; C. Brockelmann — Muhammed Fuâd Abdülbakî, "el-Buhârî", *DMİ*, III, 419-426; Abdülkayyûm, "el-Buhârî", *UDMİ*, IV, 120-124.

M. MUSTAFA EL-A'ZAMÎ

Akaid'e Dair Görüşleri. *el-Câmi 'u's-şahîh* ile *Halku ef'âli'l-ibâd* adlı kitaplarının incelenmesinden, ayrıca *el-Akîde* (*et-Tevhîd*), *Ahbarü's-sifât*, *Kitâbü'l-İmân* gibi akaide dair bazı eserler telif etmesinden (Sezgin, I, 134) anlaşıldığına göre Buhârî, ünlü bir muhaddis olmasının yanı sıra itikadî konularla da yakından ilgilenerek Selef inancına aykırı görüşler ileri süren Cehmiyye, Mu'tezile, Havâric ve Şîa mezheplerini tenkit eden, böylece Ehl-i sünnet mezhebinin oluşumuna katkıda bulunan ilk Sünni âlimlerdendir. Ana İslâmî ilimlere ilişkin özlü bilgiler ihtiva eden temel bir kaynak niteliğindeki *el-Câmi 'u's-şahîh*'inde "Kitâbü't-Tevhîd" ("Kitâbü't-Tevhîd ve'r-red 'ale'l-Cehmiyye ve ğayrihim"), "Kitâbü'l-Kader", "Kitâbü'l-Fiten", "Kitâbü'l-İmân", "Kitâbü Bed'i'l-halk" bö-

lümlerine yer vererek bab başlıklarında ilgili âyetlerden başka, görüşlerini tercih ettiği ashap ve tâbiînin açıklamalarını sıraladıktan sonra bu hususu hadislerle teyit etmesi; diğer "sünen" ve "câmi" türü hadis literatüründe yer almayan "Kitâbü't-Tevhîd"de sıfat, zât-sıfat ilişkisi, esmâ-i hüsnâ, tekvin-mukevven, meşîet-irade, rü'yetullah konularına, "Kitâbü'l-İmân"da imanın tarifi, unsurları, iman-amel ve iman-günah münasebetine ilişkin konulara girmesi, onun akaid problemleriyle yakından ilgilendiğini açıkça göstermektedir.

Mihne* devrinin yaşanmasına sebep olan Mu'tezile'nin ve dolayısıyla kelâm ilminin aleyhinde meydana gelen ortamın tesiriyle olmalıdır ki hemen hemen bütün hadis âlimleri, Kur'an ve Sünnet'te bulunmayan veya bunlarda yer almakla birlikte ayrıntılarına girilmemiş olan bir itikadî meselenin münakaşa konusu haline getirilmesini bid'atı telakki etmişlerdir. Buna karşılık Buhârî, naslara aykırı birtakım inançların ortaya çıkması halinde Kur'an ve Sünnet'e uygun olan görüş ve inancın belirlenip savunulması maksadıyla itikadî problemlerin tartışılmasını gerekli görmüştür. Nitekim yaşadığı devirde nazik bir mesele haline gelen ve yaratılmış bir varlık olan insana ait fiillerin bile kadîm kabul edilmesini gerektirecek tarzda yoruma tâbi tutulan "mes'eletü'l-lafz" (Kur'an'ı telaffuz edişin yani Kur'an okumanın mahlûk olup olmadığı) konusunu hadis âlimlerinin şiddetli muhalefetlerine rağmen münakaşa etmekten çekinmemiştir (aş. bk.). Ona göre bütün dinî konularda olduğu gibi akaid alanında da hadisler Kur'an'dan sonra ikinci kaynaktır ve müteşâbih âyetlerin gerçeğe uygun olarak te'vil edilebilmesi için hadislerden faydalanmak zâruuridir. Mu'tezile'nin itikadî konularda hataya düşmesinin asıl sebebi hadislerle itibar etmemesidir. Hadislerin bir kısmını kabul edip bir kısmını reddetmek de neticede Kur'an'ı yanlış anlamaya götürür.

Buhârî, genel çerçeve itibarıyla Selef akidesine bağlı olduğu ve kıyası kabul etmediği halde naslarda sınırları çizilen bir akıl yürütmeyi câiz görür (Buhârî, "İ'tişâm", 12; a.mlf., *Halku ef'âli'l-ibâd*, s. 154). Nitekim aklî dengesini kaybetmiş bir sarhoşun sarfettiği sözlerin hukukî bir değer taşımadığına hükmetmesi de (Sübkî, II, 222) onun akla verdiği değeri gösteren bir delil kabul edilmelidir. Özellikle *Halku ef'âli'l-ibâd* adlı eserin-

de yaptığı nakillerden anlaşıldığına göre akaid konularında Abdullah b. Mübârek, Abdurrahman b. Mehdî, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Fudayl b. İyâz, Süfyân b. Uyeyne ve Nuaym b. Hammâd'ın görüşlerini benimseyerek onlardan etkilenmiştir. Buhârî'nin akaide dair görüşlerini şöylece özetlemek mümkündür:

1. **İlâhî Sıfatlar.** Zât-ı ilâhiyyenin isimleri, sıfatları ve fiilleri vardır. Zâtı gibi O'ndan ayrılmayan isimleri, sıfatları ve fiilleri de kadîmdir. Bunların dışında kalan her şey yaratılmış olduğundan zât, isim, sıfat ve fiil açısından O'na benzeyen hiçbir varlık yoktur (Buhârî, "Tevhîd", 42; a.mlf., *Halku ef'âli'l-ibâd*, s. 206). Zira Kur'an-ı Kerim'de Allah, zâtına (nefsine) "şey" kavramını nisbet etmiş (el-En'âm 6/19), ilim, sem', basar, kudret, irade, kelâm gibi sıfatları bulunduğunu bildirmiş (meselâ bk. en-Nisâ 4/166; Fâtır 35/11; ez-Zâriyât 51/58), Hz. Peygamber ile ashabı da zât, isim ve sıfat kelimelerini kullanarak bunları Allah'a nisbet etmişlerdir. Allah'ın zâtından ayrılmayan (bâin olmayan) sıfatlarının bulunması O'nun yaratıklara benzetilmesini gerektirmez; aksine bu sıfatların zâtın nefyedilmesi durumunda teşbih kaçınılmaz bir şekilde gerçekleşir. Zira bu takdirde Allah görme, işitme, konuşma, yaratma gibi üstün nitelikleri bulunmayan putlara ve diğer cansız varlıklara benzetilmiş olur. İlâhî isimler yaratıkların isimleri gibi sonradan ortaya çıkmış değildir. Çünkü Hz. Peygamber bu isimlerle Allah'a dua etmiş ve istiâzede bulunmuştur (Buhârî, "Tevhîd", 13; İbn Kayyim, s. 91).

Kelâm Allah'a ait sıfatlardandır. Zira Kur'an'da ve hadislerde Allah'ın Hz. Mûsâ ile konuştuğu, Kur'an-ı Kerim'in de Allah kelâmı olduğu ve kelâmının nihâyeti bulunmadığı bildirilmekte, âhirette de O'nun kullarıyla konuşacağı haber verilmektedir. O kendine has bir kelâmla konuşur, kelâmını yakında olana da uzakta olana da aynı şekilde duyurur, fakat onun konuşması başka hiçbir konuşmaya benzemez. Yaratıkların sesi ve kelâmı ise harflerden oluşmuştur (Buhârî, "Tevhîd", 33, 36, 37, 38; a.mlf., *Halku ef'âli'l-ibâd*, s. 130-133, 146, 192-194).

Kur'an-ı Kerim Allah kelâmı olup mahlûk değildir. Zira kelâm Allah'ın zâtından ayrılmayan bir sıfattır. Kur'an'ın Allah kelâmı olduğu âyet ve hadislerle sabittir, ashap ve tâbiînin âlimleri de bu hususta farklı bir görüş beyan etmemiş-

lerdir. Kur'an'ı okuma (lafzû'l-Kur'ân) ve yazmaya gelince bunlar kullara ait fiillerdir. Çünkü muhtelif âyet ve hadislerde kulların Kur'an'ı okumalarından söz edilmekte ve bu fiil kendilerine nisbet edilmektedir. Ayrıca hadislerde Kur'an'ı yazmanın kulların fiillerinden olduğuna işaret edilmektedir (Buhârî, *Halku ef'âli'l-ibâd*, s. 158-160, 200-201). Şüphe yok ki kulların kendileri gibi fiilleri de mahlûktur. Okuma ile yazma fiilleri okunan ve yazılardan ayrı şeyler olduğuna göre Kur'an'ı okuma ve yazma fiili de mahlûktur. Okunan ve yazılan şeyler ise (Allah'ın zâtı ile kaim kelâm) mahlûk değildir. Nitekim "Allah" lafzını söyleyen ve yazan insanın bu fiilleri mahlûktur, fakat Allah (yazılan) mahlûk değildir (a.g.e., s. 204). İmam Buhârî'ye göre, "Kur'an'ı telaffuz edişin de mahlûk olmadığı" şeklinde taraftarlarınca Ahmed b. Hanbel'e atfedilen görüş onun bu husustaki gerçek kanaatini yansıtmaz. Çünkü bu rivayetler asılsızdır. Bu konuda âlimler arasında Ahmed b. Hanbel'e ait olarak bilinen şey şundan ibarettir: Kur'an Allah kelâmıdır ve mahlûk değildir, diğer her şey mahlûktur (a.g.e., s. 154). Buhârî Cehmiyye'nin, her şeyi Allah'ın yarattığını, "Allah'ın kelimesi" diye nitelendirilen Hz. İsa'nın yaratılmış olduğunu ve Allah'tan "muhtes" âyetlerin geldiğini (ez-Zümer 39/62; en-Nisâ 4/171; eş-Şuarâ 26/5) söyleyerek "şey" ve aynı zamanda Allah kelâmı olan Kur'an'ın yaratılmış bulunduğunu ileri sürmesini de isabetsiz bulmuştur. Çünkü ona göre Ebû Ubeyde'nin de belirttiği gibi Cehmiyye söz konusu âyetleri yanlış mânalandırmıştır. Allah her şeyi yaratmakla beraber bütün yaratıkları "ol" (kûn) kelâmıyla yaratmıştır. Şu halde bu söz yaratılmışlardan öncedir ve kadîmdir; zira Allah'ın sıfatıdır. Hz. İsa da "ol" kelimesiyle yaratıldığı için "Allah'ın kelimesi" diye nitelendirilmiştir, yoksa gerçekten Allah'ın kelimesi değildir; dolayısıyla Hz. İsa'nın mahlûk olması Allah'ın kelâmının mahlûk olduğu sonucunu doğurmaz. Ayrıca Arap dilinde müennes (dişi) varlıklar için kullanılan "kelime" lafzının erkek olan Hz. İsa hakkında gerçek anlamda kullanılması dil kaideleri bakımından da imkânsızdır. Üçüncü delil olarak Cehmiyye tarafından öne sürülen ve Kur'an-ı Kerim'de âyetlerin bir sıfatı olarak zikredilen "muhtes" kelimesi de Kur'an'ın yaratılmış olduğu anlamında değil âyetlerin Hz. Peygamber'e ve kavmine sonradan nâzil olduğu mânasındadır (a.g.e., s. 135-136).

Tekvin Allah'ın fiili ve aynı zamanda sıfatı olduğundan kadîmdir. Buhârî bu hususu açıklığa kavuşturmak için fiil, mef'ul, fail ile vasıf ve sıfat tabirlerini tahlil etmektedir. Fiil bir işi veya nesneyi meydana getirmek (ihdas), mef'ul meydana getirilen şey (hades), fail ise işi veya nesneyi meydana getirendir. Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın gökleri, yeri ve aralarındaki her şeyi yarattığı belirtilmektedir. Gökler, yeryüzü ve diğer yaratıklar "mef'ul"dür. Failin fiili olmadan mef'ul meydana gelemez. Yaratmak (tekvin) Allah'ın fiili olup onunla nitelenmiştir, mef'ul (mükevven) fiilden ve failden ayrı bir şey olup yaratılmıştır. Şu halde tekvin mükevvenden ayrıdır. Vasıf (niteleme) "Şu uzun bir adamdır" ifadesinde olduğu gibi konuşan birinin anlatımıdır. Bu sözde geçen "uzun" ise nitelenen adamın sıfatıdır. Bunun gibi "Allah yaratıcıdır" denilince bunu söyleyen Allah'ı yaratıcılıkla nitelenmiş olur (vasıf), yaratıcılık ise Allah'ın sıfatı olup vasfetme olayından ayrı bir şeydir. Sonuç olarak kullun sıfatı olan vasıf mahlûktur, buna karşılık Allah'ın sıfatı olan yaratmak mahlûk değildir (Buhârî, *Halku ef'âli'l-ibâd*, s. 210-212).

Buhârî naslarda geçen yed, vech, nefis, ayn, istivâ gibi kavramları Allah'ın sıfatları kabul eder. Bunlardan vech mülk yani ilâhî saltanat, istivâ ise Allah'ın arşa yükselmesi anlamına gelir. Zira bu konuda ashabın açıklamaları mevcuttur. Diğerleri hususunda herhangi bir izah yapılmadığından mânalarını kavramak imkânsızdır (a.g.e., s. 127, 134; İbn Kayyim, s. 90-93).

Allah'ın dünyada görülemeyeceği, âhrette ise sadece müminlerce görüleceği âyet ve hadislerle sabittir (Buhârî, "Tevhîd", 24; a.mlf., *Halku ef'âli'l-ibâd*, s. 214).

2. Kader. İnsanlar sadece Allah tarafından haklarında önceden takdir edilip yazılan fiilleri yerine getirirler. Hidayet-dalâlet, saadet-şekâvet, hatta akıllı ve aptal olmak dahil her şey kadere göre cereyan eder. Birçok âyet ve hadis bunu açıkça ifade etmektedir (Buhârî, "Kader", 1-16; a.mlf., *Halku ef'âli'l-ibâd*, s. 138). Kulların fiillerini yaratan Allah, bu fiilleri işleyen ve kazanan (iktisap eden) ise kullardır. Kul fiilinin yaratıcısı olmaz, çünkü bütün yaratıkları ve onların yaptıklarını yaratan Allah'tır (bk. er-Ra'd 13/16; Fâtır 35/3; es-Sâffât 37/96). Nitekim Kur'an'da insanların açıkça söylediklerini veya kalplerinde sakladıklarını Allah'ın bildiğine, çünkü bunları O'nun

yarattığına işaret edilmiştir (el-Mülk 67/13-14). Kul fiilinin yaratıcısı kabul edildiği takdirde Allah'a eş koşulmuş olur (Fussilet 41/9; Buhârî, "Tevhîd", 40). Mu'tezile'nin, ilâhî fiillerin hâdis olduğunu savunurken insanlara ait ihtiyarî fiillerin kendi irade ve kudretlerinin eseri olup Allah tarafından yaratılmamış olduğunu iddia etmesi müslümanların ahlak devrinde itibaren öğrendikleri bilgilere aykırı düşmektedir (Buhârî, "Tevhîd", 56; a.mlf., *Halku ef'âli'l-ibâd*, s. 137-141, 212).

3. Nübüvvet. Gaybdan haber vermek ve insanlara tabiat üstü bazı olaylar (mucizeler) göstermek peygamberlik âlâmetlerindendir. Çünkü gaybı bilmek de yaratmak da sadece Allah'a mahsustur. Hz. Peygamber'in büyük fetihler yapacağını, müslümanlar arasında iç savaşların çıkacağını, Sâsânî ve Bizans imparatorluklarına son verileceğini, yahudilerin müslümanlar tarafından mağlûp edileceğini önceden haber vermesi ve bunların aynen gerçekleşmesi onun peygamber olduğunu gösteren âlâmetlerdendir. Yine onun, ayı parmağı ile iki parçaya ayırması (inşikâku'l-kamer*), az miktardaki suyu çok sayıda insanın ihtiyacına cevap verecek şekilde arttırması, bir ekmek parçasını yetmiş kişiyi doyuracak ölçüde çoğaltması, yağmur fırtınasını dua ile durdurması, üzerinde hitabette bulunduğu hurma kütüğünün inlemesi gibi tabiat üstü hadiseler göstermesi peygamber olduğunun diğer bazı âlâmetleridir (Buhârî, "Menâkıb", 25; Ahmed İsmâ el-Kâtib, s. 689, 696-708).

4. Âhîret Halleri. Başta kıyâmet âlâmetleri olmak üzere kabir azabı veya nimeti, haşır, hesap, mizan, sırat, cennet ve cehennem hakları ve bunlara iman etmek farzdır. Kur'an'da cennet nimetlerinin hiçbir zaman tükenmeyeceği ve sürekli olarak devam edeceği (Sâd 38/54; er-Ra'd 13/35) açıklandığı halde Cehmiyye cennetin eninde sonunda yok olacağını iddia etmiştir ki bu iman kavramıyla bağdaşamayacak bir görüştür (Buhârî, *Halku ef'âli'l-ibâd*, s. 121-122).

5. İman ve Günah. İman kalpteki inancı dil ile ifade edip gereğini yerine getirmekten ibarettir. İlâhî buyrukları yerine getirmekle artar, isyanla azalır. Zira Kur'an-ı Kerim'de imanın kalbî bir fiil olduğuna işaret edilerek cennetin amellerle kazanılacağı belirtilmiştir (meselâ bk. el-Bakara 2/225; el-A'râf 7/43). Hadislerde de iman amel olarak nitelendirilerek her amelin niyetle (kalpte oluş-

masıyla) gerçekleştiği ima edilmiş, ayrıca namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, cihad yapmak gibi fiillerin imandan olduğu açıklanmıştır. Bu sebeple iman Mürcie'nin iddia ettiği gibi sadece kalbin tasdikinden, Cehmiyye'nin öne sürdüğü gibi kalpte meydana gelen bilgidir, Kerrâmiyye'nin zannettiği gibi dil ile ifade etmekten ibaret değildir. Kâmil iman "tasdik", "ikrar" ve "amel" unsurlarını yerine getirmekle gerçekleşir. Bununla birlikte ilâhî buyruklara isyan ederek günah işleyen kimse kâfir olmaz, sadece imanı eksik olan günahkâr bir mümin haline gelir. Çünkü âyetlerde isyan edenlerden mümin diye söz edilerek şirkin dışındaki günahların affedilebileceği bildirilmiştir (en-Nisâ 4/48, 116; el-Hucurât 49/9). Hadislerde de iman edenlerin eninde sonunda cennete girecekleri, günah işleyenlerin de nankörlük veya cehalet içinde bulundukları haber verilmiştir (Buhârî, "İmân", 21-22; Aynî, I, 233, 239, 243); ancak büyük günah işleyen kimse fâsik olur. Ehl-i kitap'tan ve Mecûsiler'den daha sapık inançları benimseyen Cehmiyye'nin ise tekfir edilmesi gerekir. Bu fırkayı tekfir etmek İslâm akaidini bilmemek demektir.

Görüldüğü gibi Buhârî akaid ve kelâm ilminin temel problemlerinden ilâhiyat, nübüvvet ve âhiret konularını naslardan hareketle belirlemeye çalışmış, Ebû Hanîfe, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'den sonra Ehl-i sünnet akaidine ilişkin esasların çerçevesini çizip savunan âlimler arasına girmiştir. Onun özellikle ilâhiyat ve nübüvvet konularında yaptığı özlü açıklamalar dikkat çekicidir. Zât, isim, sıfat ve fiil ayırımı yaparak sıfatlarla birlikte ilâhî isim ve fiillerin zâtı kaim ve dolayısıyla kadim olduğuna işaret etmesi, "tekin" ve "mukevven" in birbirinden ayrı şeyler olup tekinin kadim, mukevvenin mahlûk olduğuna dikkati çekmesi, kulların fiilleri, kader, kelâm sıfatı, halku'l-Kur'an, rûyetullah konularını nasları ince tahlillere tâbi tutmak suretiyle delillendirmesi, Ehl-i sünnet ilm-i kelâmının erken dönem ürünlerinden kabul edilmelidir. Nübüvvetin ispatını daha sonra kelâmcılarca "haberî" ve "hissi" mucizeler diye adlandırılan iki grup delile dayandırması, mucize kavramına ve nübüvvetin delillerine ilişkin çekirdek bilgiler sayılabilecek mahiyettedir. Âhiret hallerinden kabir azabı veya nimetinin mevcudiyeti, cennet ve cehennem elan yaratılmış olduğu üzerinde durması da kay-

da değer hususlardandır. Onun, imanın artıp eksileceğini kabul etmesine karşılık büyük günah işleyeni tekfir etmemesi, ameli imanın aslından değil kemalinden bir cüz saymasına bağlanmalıdır. İman konusunu işlerken amel üzerinde ısrarla durması da Mürcie, Cehmiyye ve Kerrâmiyye akımlarını reddetmeye yönelik olmalıdır.

Buhârî'nin kelâm problemleri içinde en çok meşgul olduğu ve etrafında çeşitli spekülasyonların meydana geldiği asıl konu **halku'l-Kur'an*** meselesidir. Onun bu husustaki görüşü eserlerinde açık seçik bir şekilde işlenmesine rağmen (yk. bk.) bazı kaynaklarda iki zıt görüş haksız olarak kendisine nisbet edilmiştir. Bunların birincisinde Buhârî'nin Kur'an'ın mahlûk olduğuna, ikincisinde ise yazılması ve okunması dahil hiçbir şeyi ile mahlûk olmadığına inandığı öne sürülmüştür (*Ṭabaḳātü'l-Hanâbile*, I, 277-279; İbn Hacer, IX, 54). Halbuki bu iddialar Buhârî'nin kendi eserlerinde yer alan görüşlerine uymadığı gibi âlimler arasında ona ait olarak bilinen yaygın görüşlere de aykırıdır. Nitekim Zehebî, Sübkî, İbn Hacer, Aynî gibi meşhur âlimler Buhârî'nin, "Kur'an Allah kelâmı olup mahlûk değildir, kulların fiilleri ise mahlûktur, Kur'an'ı okuma da kulların fiillerindendir" demiş olduğunu kaydederek (*A'lâmü'n-nübela*, XII, 454; *Ṭabaḳāt*, II, 230; *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 55). Öyle görünüyor ki Kur'an'ı okumanın dahi mahlûk olmadığını iddia eden bazı Hanbelîler Buhârî gibi büyük bir otoriteyi kendi safalarında göstermek istemişler ve ona ait olan, "Ben, Kur'an'ı okuyuşum mahlûktur demedim, kulların fiilleri mahlûktur dedim" sözünün ikinci cümlesini atıp sadece birinci cümlesini nakletmek suretiyle gerçek görüşünü tahrif etmişlerdir. Buhârî'nin, "Ben, Kur'an'ı okuyuşum mahlûktur demedim" tarzında bir beyanda bulunması ise mâzur görülmelidir. Çünkü onun, devrin nazik meselesi haline gelen halku'l-Kur'an konusundaki görüşünden dolayı yaşadığı bölgeden ayrılmaya mecbur bırakıldığı bilinmektedir. Bu sebeple üstü kapalı ifadeler kullanması ve, "Ben sadece kulların fiillerinin mahlûk olduğunu söylüyorum, kim benden bundan başkasını naklederse yalancıdır" demesini normal karşılamak gerekir. Ona atfedilen diğer görüşün durumu da aynı mahiyettedir. Muhtemelen bazı hadisçilerle (Muhammed b. Yahyâ ez-Zühli'ye uyanlar) bir kısım Hanbelîler, Buhârî'nin "Kur'an'ı okuma ve yazma fiilleri mahlûktur" şeklindeki gö-

rüşünü tahrif etmişler ve onun Allah kelâmı olan Kur'an'ın mahlûk olduğuna inandığını ileri sürmüşlerdir.

Buhârî'nin halku'l-Kur'an konusundaki görüşü, diğer hususlarda olduğu gibi, daha sonra Ehl-i sünnet'e ait "kelâm-ı lafzî" ve "kelâm-ı nefsi" ayırımına öncülük etmiş, mantikî temelden yoksun olan Hanbelî görüşünün zayıflamasında etkili olmuştur. Nitekim Buhârî'nin çağdaşı olan Müslim b. Haccâc ve İbn Kuteybe gibi ünlü hadis âlimleri onun görüşünü benimsemişlerdir (Zehebî, *A'lâmü'n-nübela*, XII, 410; İbn Kuteybe, s. 63-64). Buhârî, tekin sıfatı, büyük günah işleyenlerin tekfir edilemeyeceği ve imanla İslâm'ın aynı şey olduğu hususunda Ebû Hanîfe'ye, imanın artıp eksilebileceği konusunda Ahmed b. Hanbel'e uymuştur. Ayrıca onun sıfatların ispatı ve Cehmiyye'nin tenkidi noktalarında Ahmed b. Hanbel'den faydalandığını söylemek mümkündür; her ikisinin kullandığı delillerin benzerlik arzemesi bunu teyit etmektedir. Allah'ın arşın üstünde istivâsı ve imanın artıp eksilmesi meselelerinde ise itikadî konuların çoğunda öncülük yaptığı Mâtürîdiyye ile Eş'ariyye kelâmcılarından farklı düşünmüştür.

BİBLİYOGRAFYA:

Buhârî, "İmân", 1-15, 18, 19-22, 27, 28, 30, 35, 37, 38, 40, 41, "Bed'ü'l-halk", 7-10, "Kader", 1-16, "Rikâk", 52, 53, "Cenâ'iz", 1, 87, 88, "Enbiyâ", 49, "Menâkıb", 25, "İ'tişâm", 5, 7-9, 12, "Tefsîr", 3/1, 28, "Fezâ'ilü'l-aşhâb", 2-6, "Tevhîd", 1, 4, 7, 9-10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 27, 28, 31, 32, 33, 36, 37, 38, 40, 42, 47, 55, 56, 58; a.mlf., *et-Târîhu'l-kebir*, II, 158; a.mlf., *Halku ef'ali'l-ibâd* ("Akâ'idü's-selef içinde), s. 121-123, 127, 130, 131-141, 145-149, 152-155, 158-161, 163-167, 169, 192-194, 199-201, 204, 205, 206, 210-212, 214; İbn Kuteybe, *el-İhtilâf fi'l-laḳ* (nşr. M. Zâhid Kevserî), Kahire 1349, s. 63-64; *Ṭabaḳātü'l-Hanâbile*, I, 277-279; Zehebî, *el-Ülüv li'l-'aliyyi'l-gaffâr*, Kahire 1388/1968, s. 137-138; a.mlf., *A'lâmü'n-nübela*, XII, 410, 412, 454-460; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İctimâ'u'l-cüyûşü'l-İslâmiyye*, Amritsar 1896, s. 90-93; Sübkî, *Ṭabaḳāt*, II, 222, 228-231; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî*, Beyrut 1401/1981, I, 70, 111, 121, 141, 176; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 53, 54, 55; Aynî, *Umdu'tü'l-kârî*, Kahire 1392/1972, I, 38, 125, 133, 137-138, 145, 209-212, 217-218, 228, 233, 239, 243, 274-275, 314, 317, 318; XX, 336-337, 364; Kastallânî, *İrşâdüs-sârî*, Beyrut, t. (Dâru İhyâi't-türâsî'l-Arabî), I, 38; Dihlevî, *Şerhu terâcimi ebvâbi Şahîhi'l-Buhârî*, Haydarâbâd 1323, s. 3, 7-8, 11, 124, 126; Sezgin, GAS, I, 134; "Akâ'idü's-selef", nâşirin mukaddimesi, s. 32-36; Ahmed İsmâ el-Kâtib, *"Akîdetü't-tevhîd*, Beyrut 1403/1983, s. 171, 173, 191, 208-209, 212, 214, 437-500, 689, 693-708; Abdülmecid Hâşim el-Hüseynî, "el-Câmî'u's-şahîh", *Tl*, V, 92, 93, 95.

